

De waarde van kennis

MARLITE HALBERTSMA

In 2006 verscheen van de hand van Auke van der Woud *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland*. In dit magistrale boek speelt kennis in de modernisering van Nederland een prominente rol; kennis in de vorm van ‘normaal denken’, wars van ideologieën. Van der Woud legt een verband tussen dit ‘normale’ denken en de grootscheepse, vooral infrastructurele, verbouwing van ons land om het letterlijk aan te laten sluiten op de nieuwe tijd. 2006 was ook het jaar van Balkenendiaanse termen als ‘kennisinfrastructuur’, ‘kennisvalorisatie’ en ‘innovatieplatform’. Daarvan is trouwens sindsdien maar weinig vernomen en in de jongste regeringsplannen om de economische crisis te bezweren, spelen kennis en wetenschap geen rol.

Hoe zat het met de relatie tussen kennis, welvaart en vooruitgang in de negentiende eeuw? Was de modernisering vooral te danken aan beter en meer op de praktijk en de natuurwetenschappen gericht onderwijs? In 2008 werd op het Huygens Instituut in Den Haag ons jaarlijkse symposium gewijd aan de waarde die kennis had in de negentiende eeuw.

Natuurlijk kan het belang van de diverse onderwijshervormingen, de oprichting van de HBS voorop, niet worden ontkend. Maar in de bijdragen aan het symposium, die in dit themanummer zijn opgenomen, wordt het beeld bijgesteld dat het Nederlandse onderwijs in de negentiende eeuw in hoge mate zou hebben bijgedragen aan de ontwikkeling naar een moderne samenleving.

Netwerken waren tot ver in de negentiende eeuw belangrijker voor sociale mobiliteit dan de mate van het genoten onderwijs. Het openbare onderwijs dat werd aangeboden, had een beschavende missie en bood niet de vakkennis die aansloot op de vraag vanuit de nijverheid en ontluikende industrie. Onderwijs is niet alleen een sociaal en economisch instrument, maar ook een politiek instrument. Waar verzet is tegen het gezag, kan onderwijs uit de hand van dat gezag, hoe goed ook, niet gedijen.

Janneke Weijermars beschrijft in het artikel ‘Neerlandistiek als bindmiddel van de natie. Hoogleraar Schrant in Gent 1817-1830’ de grote tegenwerking die de Neerlandicus J.M. Schrant in Gent ondervond. Taalpolitiek en niet-klerikaal onderwijs moesten de zuidelijke provincies verbinden met de noordelijke, maar dit stuitte op krachtig verzet, met name van de katholieke kerk. Hoewel Schrant zich sterk voor de universiteit, voor beter lager onderwijs en een verlichte priesteropleiding inspande, bracht hij weinig tot stand en ook de

Vlaamse Beweging keek later met gemengde gevoelens op zijn activiteiten terug.

Sociale mobiliteit is het thema van de bijdrage van Wilma van Giersbergen, ‘Mobiliteit van een beddenmaker. De kunstenaar Willem Hendrik Schmidt (Rotterdam 1809-1849 Delft)’. Schmidt kwam uit een milieu van redelijk goede ambachtslieden en wist ondanks het feit dat hij geen kunstenaarsopleiding had genoten, een aanzienlijke positie als kunstenaar te verwerven.

De tekenopleidingen die aan het einde van de achttiende eeuw waren opgericht vanuit wetenschappelijke en kunstlievende genootschappen, leverden naast kunstonderwijs ook praktisch tekenonderwijs aan ambachtjongens. Deze opleidingen hadden natuurlijk zelf ook docenten nodig. Schmidt, die als leerling-beddenmaker een opleiding genoten had bij het Rotterdamse Tekengenootschap ‘Hierdoor tot Hooger’, werd eerst tekenleraar bij dit genootschap en later bij het genootschap ‘Tandem Fit Surculus Arbor’ in Delft. Deze betrekkingen leverden hem – al waren ze onbezoldigd – een entree op in de kringen van de gegoede burgerij en daarmee opdrachten. Delft was vanuit onderwijsstandpunt interessant, met name door de oprichting van de Koninklijke Academie voor Ingenieurs in 1842. Daar kreeg Schmidt een vaste aanstelling. Hij had intussen roem geoogst met portretten en genrevoorstellingen in romantische stijl; hij stierf als een vermogend man in een groot huis aan de Oude Delft.

Met het artikel van Robert-Jan Wille, ‘De nationale waarde van ontwikkeling. De patricische embryoloog Ambrosius Hubrecht en de noodzaak van de liberale staat om te investeren in onderwijs en wetenschap’, overschrijden we de drempel van de eerste naar de tweede eeuwheft. Ambrosius Hubrecht kwam uit de hogere burgerij, en hoewel zijn loopbaan als vooraanstaand zoloog zeker heeft geprofiteerd van Thorbeckes onderwijshervormingen (HBS, natuurwetenschappelijk academisch onderwijs), bood het netwerk van familiebetrekkingen evenzogoed een goede springplank.

Hubrecht is interessant omdat hij laat zien hoe nieuwe, internationale, wetenschappelijke netwerken in Europa ontstonden rond internationale onderzoekscentra, in zijn geval het Zoölogisch Station in Napels. Hubrecht pleitte op basis van de theorieën van Darwin voor een nieuw, op nationaal-liberaal leest geschoeid onderwijsbeleid. Daarbij stond de kracht van de natie voorop; onderwijs moest bijdragen aan een gezonde samenleving waarop degeneratieverschijnselen geen vat konden krijgen. De staat moest zorgen dat individuen zich optimaal konden ontplooiën, los van de stand waaruit zij voortkwamen. Vooral de natuurwetenschappen dienden in Hubrechts visie meer overheidssteun te krijgen, ook in internationaal verband.

Van de hoogleraar Hubrecht in Utrecht naar de arbeiders en de kleine burgerij in Haarlem leidt ons de bijdrage van Boudien de Vries, ‘De waarde van kennis bij arbeiders en de kleine burgerij in de tweede helft van de negentiende eeuw’. Hierin wordt binnen de microkosmos van Haarlem een beeld geschetst van het onderwijsaanbod voor mensen uit de arbeidersklasse en de kleine middenstand.

Na de lagere school bestond er geen openbaar onderwijs dat arbeiders een vak leerde. De burgerdag- en avondschool boden wel beschavende kennis, maar geen vakkennis. In Haarlem verzorgden verschillende particuliere partijen onderwijs voor arbeiders en kleinburgers. Er waren bedrijfsscholen, sterk gericht op de praktijk, en er was sinds 1892 een met particuliere middelen gestichte ambachtsschool, die echter maar weinig leerlingen trok vanwege het hoge schoolgeld. Daarnaast waren er in Haarlem genootschappen die in de vorm van cursussen, lezingen en bibliotheken het peil van de beschaving en de kennis van minder geschoolden wilden verhogen, met name op het terrein van recente technische en wetenschappelijke ontwikkelingen. Om vakkennis ging het bij deze lezingen niet, ook hier stond beschaving voorop.

De belangstelling was groot, al bereikte men vooral de kleine middenstand. De interesse ging over het algemeen niet diep en de boeken die het meest werden geleend, waren ontspanningslectuur. De genootschappen waren teleurgesteld in de manier waarop de arbeiders en kleine middenstanders omgingen met de aangeboden kennis, maar ze zochten de oorzaak van de mismatch tussen vraag en aanbod niet bij zichzelf. Het kennisniveau en de beschikbare tijd van de doelgroep waren gewoonweg niet toereikend voor diepgaande studie. Pas in de twintigste eeuw werd de overheid verantwoordelijk voor het technische lagere en middelbare onderwijs en nam zij afscheid van de beschavingsmissie die het liberale onderwijsbeleid van de negentiende eeuw had gekenmerkt.

Als je de bijdragen leest, is het eigenlijk een wonder dat Nederland ooit de twintigste eeuw heeft gehaald. Aan het negentiende-eeuwse onderwijs heeft het niet gelegen. Laten we nu maar hopen dat goed onderwijs ons de eenentwintigste eeuw doet overleven.

*Prof.dr. Marlite Halbertsma, Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen EUR,
Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam, halbertsma@fbk.eur.nl*